
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 378

Г. Р. Натрошвілі, к. е. н.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У науковій праці проаналізовано стан розвитку системи вищої освіти України. Визначені організаційно-економічні та фінансові умови функціонування системи вищої освіти. Обґрунтовано пропозиції щодо подальшої оптимізації розвитку системи вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта; вищий навчальний заклад; управління; освітня політика.

Г. Р. Натрошвили, к. э. н.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация. В научном труде проанализировано состояние развития системы высшего образования Украины. Определены организационно-экономические и финансовые условия функционирования системы высшего образования. Обоснованы предложения относительно последующей оптимизации развития системы высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование; высшее учебное заведение; управление; образовательная политика.

H. R. Natroshvili, Candidate of Economic Sciences

THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION SYSTEM UNDER CURRENT UKRAINIAN SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS

Abstract. The development of the higher education system of Ukraine is analysed in the paper. Its organizational, economic and financial conditions for the functioning of the higher education system are defined. The proposals for further optimization of higher education development are justified.

Keywords: higher education; higher educational establishment; management educational policy.

Актуальність теми дослідження. Система вищої освіти має забезпечити національну економіку висококваліфікованими та креативними фахівцями, які будуть здатні вирішувати складні завдання технологічного розвитку.

Відтак, держава має вживати заходи, спрямовані на оптимізацію організаційно-економічних та фінансових умов функціонування системи вищої освіти. Цим пояснюється актуальність дослідження.

Аналіз публікацій. З актуальних проблем розвитку системи вищої освіти України видається чимало наукових праць [1-6]. Науковці глибоко аналізують економічні умови розвитку системи вищої освіти з використанням апробованих наукових методів. Проте в сучасних умовах, які характеризуються виснаженням традиційних джерел фінансування діяльності вищих навчальних закладів, мають бути ідентифіковані та оцінені організаційно-економічні та фінансові умови функціонування системи вищої освіти, а також визначені перспективи зміцнення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

Мета статті – викласти результати досліджень щодо аналітичного оцінювання організаційно-економічних та фінансових умов розвитку вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта України – це сфера освітньої діяльності, яка представлена вищими навчальними закладами, що створені і діють на підставі вимог законодавства про освіту відповідно до виданої ліцензії. В той же час поняття “вища освіта” в контексті нашого дослідження може розумітися як сфера господарської (економічної) діяльності, яка

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

представлена закладами вищої освіти, що надають освітні послуги відповідно до статутних завдань за певну плату (за рахунок коштів бюджету або за рахунок інших джерел).

Вадою системи вищої освіти України є орієнтація вищих навчальних закладів на задоволення потреб споживачів, які бажають отримати так звані «модні» або «рейтингові» спеціальності (економіст, юрист, менеджер, психолог та ін.). Значна частка вищих навчальних закладів готують непрофільних для них фахівців, не маючи для цього належного кадрового, наукового та навчально-методичного забезпечення.

Одним із економічних факторів, що заважає переходу сфери вищої освіти на модель інноваційного розвитку, є недостатність фінансування. Вказане обумовлено кількома причинами: загальною економічною кризою, негативними демографічними тенденціями, відсутністю достатньої кількості конкурентоспроможних освітніх продуктів, слабкістю механізмів взаємодії навчальних закладів з роботодавцями, іноземними партнерами та міжнародними організаціями тощо [3; 4; 7].

У сфері вищої освіти основний обсяг асигнованих бюджетних коштів спрямовується на заробітну плату та нарахування на неї, а також на стипендії. Тобто, в основному фінансуються соціально захищені статті витрат («статті проїдання»). В той же час майже не фінансуються інвестиційні витрати на нове будівництво, впровадження нових освітніх технологій, закупівлю навчального обладнання, проведення перспективних наукових досліджень («статті розвитку»). Однією з основних причин зазначеного неблагополучного становища в Україні є велика кількість вищих навчальних закладів та їхніх поза базових структурних підрозділів. Фахівці неодноразово вказували на надмірне розростання системи вищої освіти України, яка продукує «непотрібних» суспільству та ринку фахівців. Парадоксально, що ліцензований обсяг прийому у 2012 р. на бакалаврські програми становив 1,2 млн. осіб, вдвічі перевищивши кількість осіб, які закінчили середню школу. Державне замовлення на підготовку фахівців у вищих навчальних закладах різних форм власності проводиться не прозоро, без урахування якості освітніх послуг.

Тому нині актуальною і значущою проблемою сьогодення є вибір та обґрунтування перспективних напрямів фінансово-економічного забезпечення функціонування системи вищої освіти, що адекватні сучасним викликам соціально-економічної ситуації та відповідають довгостроковим прогнозам технологічного розвитку.

Серед значних втрат сфери вищої освіти України – суттєва девальвація науково-технічного та інноваційного потенціалу переважної більшості вищих навчальних закладів, що проявляється зокрема у низькій результативності їхньої наукової та інноваційної діяльності [2; 3; 4; 8].

Результативність наукової діяльності науково-педагогічних працівників в Україні оцінюється переважно за кількісними параметрами (кількість наукових праць, обсяг друківаних аркушів тощо), а майже всі наукові публікації оприлюднюються у виданнях, які не входять до світових наукометричних баз даних. В системі вищої освіти України немає ефективних механізмів стимулювання наукової творчості та високої результативності дослідницької діяльності науково-педагогічних працівників.

У більшості вищих навчальних закладів фундаментальні та прикладні науково-дослідні роботи і науково-технічні розробки взагалі не фінансуються, ані за кошти бюджету, ані за кошти з інших джерел. Обсяги фінансування наукової діяльності навіть провідних закладів є незначними.

Система вищої освіти України не може продемонструвати високу якість діяльності в системі міжнародних координат, що підтверджується зокрема результатами незалежного рейтингування вищих навчальних закладів, яке регулярно проводиться впливовими міжнародними організаціями.

Можемо також стверджувати, що розвиток вищої освіти відбувається у несприятливих макроекономічних умовах. Дається взнаки падіння платоспроможного попиту, через що окремі заклади змушені припинити діяльність, а окремі – знижують ціни (демпенгують), що неодмінно позначається на падінні якості навчання. Демографічна криза 1990-х рр. призвела до зниження кількості потенційних споживачів освітніх послуг. Відчувається недостатність бюджетної підтримки інвестиційного процесу у сфері вищої освіти.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Особливістю вищої освіти України як виду економічної діяльності є присутність у ринковому просторі освітніх установ (вищих навчальних закладів) державної та комунальної форм власності, які одночасно виступають і як бюджетні установи (тобто отримують кошти з бюджетів різних рівнів задля виробництва суспільних благ), і як суб'єкти економічної діяльності (орієнтовані на досягнення позитивних результатів господарювання шляхом вироблення освітніх послуг та їх продажу на конкурентному ринку).

При цьому у сфері вищої освіти, як показав проведений аналіз, основною інституцією, що замовляє і оплачує освітні послуги, є держава. Кошти державного та місцевих бюджетів є провідним джерелом доходу установ (інституцій) системи вищої освіти України.

В Україні існує досить багато відомств (центральної влади), в підпорядкуванні яких знаходяться вищі навчальні заклади. Якщо для окремих навчальних закладів відомча підпорядкованість видається виправданою (силові та правоохоронні відомства), то для інших – сумнівною. Вказане створює непотрібну відомчу роздробленість системи вищої освіти, розпорошує обмежені кадрові та фінансові ресурси. Найбільша кількість закладів знаходиться у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Причиною низької якості освітніх послуг, що їх надають вищі навчальні заклади України, є відсутність комплексного підходу до розробки управлінських рішень, які б враховували економічні аспекти розвитку вищої освіти в умовах ринку. У зв'язку з цим набуває актуальності теоретичне й концептуальне переосмислення ролі й місця сфери освіти та професійної підготовки у вітчизняній економіці.

Виділено основні виклики, що постають перед системою вищої освіти України з урахуванням необхідності здійснення системних трансформаційних перетворень у цій сфері, а саме: необхідність відмови від застарілих методів навчання студентів; подолання відірваності наукових праць української вищої освіти від здобутків світової науки та реальних потреб ринку; посилення кадрового складу викладачів ВНЗ, перекваліфікація тих, хто повною мірою не володіє комп'ютерною технікою, інтерактивними методами навчання та іноземними мовами (окремої уваги потребують викладачі пенсійного віку, що становлять понад 28% від загального професорсько-викладацького складу ВНЗ України); забезпечення комплексного розвитку освітньої інфраструктури; підвищення якості освітніх послуг; адаптація системи вищої освіти в Україні до демографічних викликів (зокрема, до зменшення кількості та до зміни віку учнів і студентів); досягнення балансу між ринком освітніх послуг вищої освіти та потребами динамічного розвитку ринку праці в Україні (з урахуванням тенденцій внутрішньої та зовнішньої трудової міграції); зорієнтованість вищої освіти на цільове (фахове) працевлаштування молодих спеціалістів; необхідність використання в Україні потенціалу системи безперервної освіти («освіта впродовж життя»), що відповідає меті розбудови інноваційного суспільства, становленню «економіки знань» тощо.

В результаті проведеного дослідження можемо зробити наступні **висновки і узагальнення**:

1. Державна політика розвитку вищої освіти має бути чітко визначена законодавчо та забезпечена належними фінансовими ресурсами (бюджетними та позабюджетними). Вказана політика має бути спрямована на підтримку дослідницького наукового потенціалу вищих навчальних закладів, збереження кращих університетських традицій та забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів.

2. Надзвичайно актуальним для розвитку ринку освітніх послуг є визначення потреб ринку праці та формування державного замовлення на підготовку кадрів у розрізі спеціальностей та рівнів освіти. Однак виконання цього завдання ускладнюється фактичною відсутністю досліджень і відповідних прогнозів щодо середньострокового та довгострокового попиту на фахівців. У той же час слід висловити застереження, що при визначенні показників держзамовлення небезпечно орієнтуватися лише на потреби поточного попиту спотвореного кризою вітчизняного ринку праці, що є вкрай небезпечним для вирішення завдань збереження науково-освітнього потенціалу держави в цілому. Тому ще одним невідкладним спільним завданням для держави, роботодавців і вищої школи є вирішення двоєдиної задачі – розвиток високотехнологічного ринку праці та його кадрове забезпечення.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

---

3. Збільшення обсягів фінансування вищої освіти є необхідною, але не достатньою умовою для отримання високоякісних освітніх послуг, і, відповідно, високого рівня конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів. Необхідно проводити низку кардинальних структурно-організаційних і фінансово-економічних заходів та змінювати методи управління.

Необхідне відновлення належної конкурентоспроможності рівня оплати праці науково-педагогічних працівників.

4. Доцільна розробка та ухвалення державної цільової комплексної програми, яка б передбачала виведення 2-3 українських університетів до списку провідних університетів світу (ТОП-500).

Необхідно сконцентрувати фінансові ресурси у вищій освіті шляхом скорочення кількості вищих навчальних закладів та їх укрупнення. Це має важливе значення з точки зору підвищення якості освіти і її ролі в забезпеченні розвитку і конкурентоспроможності України на світових ринках.

Доцільне проведення "інвентаризації" наявних вищих навчальних закладів та скорочення ліцензованих обсягів підготовки фахівців. Одним із основних критеріїв для видачі ліцензії на освітню діяльність має бути врахування профілю вищого навчального закладу.

5. Необхідно законодавчо визначити основні поняття вищої освіти як виду економічної діяльності, включаючи поняття "освітня послуга", "освітній продукт", "ринок освітніх послуг" та ін.

Доцільна розробка Методичних рекомендацій з питань визначення вартості освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами.

У сфері фінансування підготовки фахівців мають бути налагоджені ефективні моделі державно-приватного партнерства.

6. Для підвищення якості освітніх послуг, підвищення конкурентоспроможності національних ВНЗ та впровадження в систему вищої освіти України кращих надбань європейського досвіду реформування системи вищої освіти, застосування дієвих механізмів формування і регулювання освітніх послуг, держава має радикально розширити інституціональну, академічну та фінансову автономію вузів. Нове українське законодавство з питань вищої освіти повинно змінити адміністративні методи регулювання діяльності ВНЗ та створити інституціональне підґрунтя для надання їм широкої автономії. Адже саме демократизація вищої освіти розглядається як чинник її інтеграції у європейський та світовий освітній простір.

7. Державна політика забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти в Україні потребує дієвого інституційно-правового та фінансового забезпечення, на основі якого необхідно задіяти ефективні економічні механізми формування та регулювання освітніх послуг. Вирішення цього питання потребує врахування світових тенденцій та стратегій модернізації світового освітнього простору; викликів глобалізації та конкурентних ризиків ХХІ ст. Оновлене законодавство про вищу освіту має врахувати загальну європейську стратегію; сприяти задіянню базових інструментів реформування, а не зосереджуватись на механічному копіюванні окремих зарубіжних зразків організації вищої школи.

Література

1. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні : монографія / І. М. Грищенко, М. Ф. Степко, М. Є. Скиба, О. А. Кириченко, С. В. Бутівченко; ред. : І. М. Грищенко; НАПН України, Ін-т вищ. освіти. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.
2. Економіка вищої освіти України : тенденції та механізм розвитку / за ред. акад. НАПНУ В. П. Андрущенка. – К. : Педагогічна преса, 2006. – 208 с.
3. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / за ред. акад. НАПНУ В. І. Лугового. – К. : Педагогічна преса, 2009. – 384 с.
4. Комарова, О. А. Освітній потенціал : теоретико-методологічні та практичні аспекти формування / О. А. Комарова. – Кіровоград : ДЛАУ, 2009. – 336 с.
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів на початок 2010/11 навчального року : статистичний бюлетень. – К.: Держстат, 2012. – 109 с.
6. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Основа, 2006. – 592 с.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Referents

1. Hryshchenko, I. M., Stepko, M. F., Skyba, M. Ye., Kyrychenko, O. A., Butivshchenko, S. V., Hryshchenko, I. M. (Ed.) (2010). *Ekonomichni aspekty problem rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini* [Economic aspects of the of higher education issue in Ukraine]. NAPN Ukrainy, In-t vyshch. osvity. Khmelnytsky i: KhNU [in Ukrainian].
2. Andrushchenka, V. P. (2006). *Ekonomika vyshchoi osvity Ukrainy : tendentsii ta mekhanizm rozvytku* [The Economy of Ukraine's Higher Education : Trends and development mechanism]. Kyiv : Pedahohichna presa [in Ukrainian].
3. Luhovyi, V. I. (2009). *Ekonomichni osnovy innovatsiinoho rozvytku vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy* [The economic fundamentals of innovation development of higher education in Ukraine]. Kyiv: Pedahohichna presa [in Ukrainian].
4. Komarova, O. A. (2009) *Osvitnii potentsial : teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty formuvannia* [The educational potential: theoretical, methodological and practical aspects of its development]. Kirovohrad : DLAU [in Ukrainian].
5. *Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv na pochatok 2010/11 navchalnoho roku : statystychnyi biuletyn* [Key indicators of higher education at the beginning of the 2010/11 school year: statistical bulletin.]. (2012). Kyiv : Derzhstat - State Statistics [in Ukrainian].
6. Heiets, V. M. (2006). *Ukraina u vymiri ekonomiky znan* [Ukraine in terms of the knowledge economy]. Kyiv : Osnova [in Ukrainian].

Надійшла 01.02.2016